

Az ökológiai biopolitika lehetőségei a klímaválság korában¹

A globális ökológiai és klímaválság és annak legújabb kísérőjelensége, a koronavírus okozta egészségügyi, gazdasági és társadalmi válság minden korábbinál erősebben veti fel a demokratikus biopolitika lehetőségének kérdését. A különféle politikai rendszerek sokféle választ adtak a Covid19 által jelentett kihívásra, azonban közös pontnak tekinthető, hogy amint a globális kapitalizmus válságai esetén láttuk, az állam szerepe hihetetlenül felértékelődött, továbbá a sokféle válságkezelési mechanizmus mindegyike biopolitikai beavatkozásokat jelentett a társadalmak életébe. A bevezetett rendkívüli intézkedések, kivételes jogrendek és állapotok tehát elhozták a biopolitika új korszakát. Ez, a járványhelyzet esetleges tartósságához igazodva alapvetően alakítja át azt, ahogyan a demokratikus politikáról, a demokráciáról, demokratikus felhatalmazottságról és intézményekről gondolkodunk. A végrehajtó hatalmak

A szerző az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara Politikatudományi Intézetének adjunktusa, a Politikátörténeti Intézet Társadalomelméleti Műhelyének koordinátora. Email: antal.attila@ajk.elte.hu

- 1 Ez az írás a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal Posztdoktori Kiválósági Programja keretében folytatott, „A rendkívüli jogrend a globális ökológiai és járványügyi válságok tükrében” (NKFIH-azonosító: 139007) című kutatásom keretében készült. Elemzésem korábbi, a kivételesség biopolitikájával és a globális ökológiai és klímaválsággal kapcsolatos munkáimra épül és azokat gondolja tovább. Lásd: Antal Attila: *Kivételes állapotban. A modern politikai rendszerek biopolitikája*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2019; Uő: Mi értelme (lehet) a klímavész helyzetnek? *Másfél Fok*, 2020. január 10. <https://masfelfok.hu/2020/01/10/mi-ertelme-lehet-a-klimaveszhelyzetnek/>; Uő: Az ökológiai és klímaválság univerzális bináris kódja. *Replika*, 2020 (1): 114, 87–93. https://replika.hu/system/files/archivum/replika_114-05_antal.pdf; Uő: The Orbán Administration's Class Politics and the Spread of COVID-19. *Berlin Journal of Critical Theory*, 2021 (5):1, 130–149. https://www.bjct.de/files/Issues%20of%20the%20BJCT/BJCT_1-2021.pdf; Uő: The Climate and Ecological Emergency in the Era of a State of Exceptions. *Graz Law Working Paper*, 2021:7. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3865589

felerősödésének új időszakába lépünk tehát be, ahol a biztonságra törekvés sokféle, korábban magától értetődő demokratikus követelményt írhat felül. Ez az írás azt a kérdést járja körül, hogy miként képzelhető el egy demokratikus megalapozású „ökológiai biopolitika” válságokkal terhelt korszakunkban.

A kivételes állapot korszaka és lehetséges biopolitikai irányai

Az elmúlt évek egymásra torlódó válságai (a kapitalizmus globális krízisei, az Európai Unió permanens válságai, a globális ökológiai és klímaválság, és legújabban a koronavírus okozta pandémia és társadalmi válsághalmaz) nyomán joggal állíthatjuk azt, hogy beléptünk a kivételes állapotok korszakába.² A kivételesség és a normalitás kettőssége behálózza nemcsak az egyének életét, hanem magát a modern államhatalmat és politikát is. Mára alapvetően változtak meg az állam és az állampolgárok közötti hatalmi viszonyok: az emberek ki vannak szolgáltatva az állam és a globális kapitalizmus azon törekvésének, hogy a végletekig meghódítsák a testüket és a tudatukat: ezt nevezhetjük *biopolitikának*³ vagy pedig (a globális kapitalizmusnak az emberi tudatot befolyásoló volta miatt) *pszichopolitikának*.⁴ A globális ökológiai- és klímaválság kapcsán a modern államnak a kivételességben és a kivételes kormányzásban testet

2 Lásd Antal: *Kivételes állapotban. A modern politikai rendszerek biopolitikája*. Id. kiad.

3 Lásd a következő munkákat: Fehér Ferenc – Heller Ágnes: *Biopolitics*. Avebury, Aldershot, 1994; Michel Foucault: *The History of Sexuality, Volume I. An Introduction*. Fordította Robert Hurley. Vintage Books, New York, 1990 [1976]; Michel Foucault: „Society Must Be Defended”. *Lectures at the Collège de France, 1975–76*. Fordította David Macey. Szerk.: Alessandro Fontana – Mauro Bertani. Penguin, London, 2003; Michel Foucault: *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–1979*. Fordította G. Burchell. Palgrave Macmillan, London, 2010; Giorgio Agamben: *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Fordította D. Heller-Roazen. Stanford University Press, Stanford, California, 1998; Uó: *State of Exception*. Fordította Kevin Attell. The University of Chicago Press, Chicago, 2005; Thomas Lemke: *Biopolitics: An Advanced Introduction*. New York University Press, New York – London, 2011; Sergei Prozorov – Simona Rentea (eds.): *The Routledge Handbook of Biopolitics*. Routledge, New York, NY, 2017.

4 Byung-Chul Han: *Pszichopolitika – A neoliberalizmus és az új hatalomtechnikák*. Typotex Kiadó, Budapest, 2020.

öltő biopolitikája tekintetében két tendenciára hívnám fel a figyelmet: az egyik a Giorgio Agamben által leírt és vita tárgyává tett kormányzati „menedzserizmus” a különféle válságok kapcsán, ez az irány felmutatja azokat az autoriter tendenciákat, amelyek a modern állami biopolitika kapcsán megkerülhetetlen dilemmákat jelentenek; a másik pedig az ún. ökológiai biopolitika, amely éppen arról szól, hogy hogyan lehet az ökológiai és klímaválságra demokratikus válaszokat adni.

Agamben már jóval a Covid19 okozta válság előtt rámutatott a kivételes kormányzati eszközrendszerek alkalmazásának antidemokratikus veszélyeire, ugyanis szerinte a modern politika és állam alapvető sajátossága a kivételes állapot általánossá válása. A kivételes állapot a jog és a politika határterületén helyezkedik el: a rendkívüli állapot olyan „jogi forma, aminek nincs jogi formája”.⁵ A kivételes állapot nem más, mint a modern politika normál állapota. Agamben *Az ellenőrző államtól a destituáló hatalom praxisáig* című előadásában⁶ rávilágít, hogy a modern államok és a modern kormányzatok a „biztonságot” állítják cselekvéseik középpontjába, s emiatt nem egy-egy társadalmi-politikai jelenség (gyakran társadalmi katasztrófák) okait, hanem sokkal inkább annak *következményeit* próbálják meg kezelni – többek között azért, mert a válságkezelés olcsóbb (és politikailag kifizetődőbb), mint az igen gyakran kényelmetlen megelőzés. A modern kormányzás tehát nem az okok, sokkal inkább a „következmények kormányzása”. Ez a kormányzati paradigma nem a bajok megelőzéseként fogja fel a kormányzati tevékenységet, sokkal inkább olyan képességként, amellyel menedzselni tudja azokat a problémákat, adott esetben katasztrófákat, amelyek megtörténtehez akár tevőlegesen, akár nem cselekvés révén hozzájárult.⁷ Korszakunk államhatalma pedig elkezdte szétrombolni a jóléti állam maradék (az emberi jogok, különösen a szociális jogok keretében kibontakozott) védőernyőjét. A kivételes kormányzati hatalom biopolitikája keretében megszűnőben van a joguralom (*rule of law*), és azt a politika uralma váltja fel, amelyben a jog politikai eszközzé alakul át (*rule by law*). A kivételes állapot korszakában a politika életünk minden szeletét koordinálni akarja, és ehhez nem feltétlenül kell diktatúrában élni. Mindez nem jelenti azt, hogy a joguralmat felfüggesztő államnak és politikának ne lenne szüksége magára a jogra, éppen ez a

5 Agamben: *State of Exception*. Id. kiad. 1.

6 Giorgio Agamben: *Az ellenőrző államtól a destituáló hatalom praxisáig*. Fordította Dobrai Zsolt Levente. *A Szem*, 2016. március 27., <http://aszem.info/2016/03/giorgio-agamben-az-ellenorzo-allamtol-a-destitualo-hatalom-praxisaig/>

7 Uo.

lényege a kivételes állapot koncepciójának: úgy valósul meg a politika totális uralma, hogy mindez jogilag is megalapozást nyer.⁸

Az ökológiai és klímaválságra adható demokratikus válaszok szempontjából sokkal gyümölcsözőbb kiindulópontnak tekinthető az a biopolitikai megközelítés, amely szerint az élet a politika tárgya. Lemke mindenekelőtt az 1960–1970-es évektől kibontakozó *ökológiai biopolitika* irányaira hívja fel a figyelmet.⁹ Ahogyan a globális ökológiai krízis egyre jobban kibontakozott, és az ökológiai válság ügyét egyre több mozgalom és egyre több aktivista tette magáévá, úgy a biopolitika egyre inkább a bolygónkat sújtó ökológiai katasztrófa elkerülésének, kezelésének politikájává változott. Mindebben jelentős szerepe volt a Római Klub jelentésének, amelyet Meadows és szerzőtársai *A növekedés határai* címmel tettek közzé 1972-ben, és amely számítógépes modellezéssel tárta fel a folyamatos gazdasági és népesedési növekedés hatásait, a növekedés és a véges erőforrások közötti kapcsolatot és az ezekhez kapcsolódó forgatókönyveket.¹⁰ A jelentés hatására diskurzus indult arról, hogy a népeségrobbanás és a klímakatasztrófa következtében nem kisebb a tét, mint az élet fennmaradása és az emberi

8 A kivételes eszközökkel való kormányzás autoriter gyakorlata sok tekintetben elválaszthatatlan a 20. század második felétől formálódó neoliberális hegemoniától, és attól, hogy a neoliberalizmus globális és nemzetállami szinten is elkezdte átfórmálni a kormányzás gyakorlatát. A kivételes állapot a neoliberális hegemonia egyik legfőbb eszköze, hiszen ez lehet a válaszreakció – ahogyan erre Rafael Valim utal – korszakunk legkülönfélébb válságjelenségeire, úgymint a jogrendszer szabályozási válsága, alkotmányossági válság, a világon mindenhol tapasztalható társadalmi igazságtalanságok, a fasizmus és intolerancia felemelkedése vagy a parlamentáris rendszerek legitimitációs és depolitizációs válsága. Vö. Rafael Valim: *State of Exception: The Legal Form of Neoliberalism*. *Zeitschrift für Politikwissenschaft*, 2018 (28):4, 415.

Valim rávilágít arra, hogy a kivételes állapot korántsem alkalmazható repolitizációs stratégiaként, ugyanis rendkívüli mértékben depolitizál, mivel a jogot és a politikát egyszerre számolja fel. (Uo. 413.) A neoliberális kapitalizmusban ezek a problémák sűrűsödnek, hiszen olyan piaci szereplők kezdik el szinte korlát nélkül befolyásolni a kormányzatokat és a polgárokat, akik semmilyen demokratikus legitimitációval nem rendelkeznek. Vagyis a neoliberális kapitalizmus prolongál egy kivételes állapotot, ahol formálisan fennmarad az állam által létrehozott jogrend, de annak alakítására igen komoly formális és informális befolyást gyakorol (pl. a munkásokat védő szabályok eltörlése, a munkaviszonyt védő jogi intézkedések gyengítése, és ezzel a munkások kiszolgáltatása a munkaadóknak). Ezért is érdekelt a neoliberális kapitalizmus a gazdasági kontroll alatt tartott és a piaci érdekek mentén szabályozó államban, ugyanakkor ez korántsem jelenti azt, hogy a neoliberális racionalitás számára felesleges lenne az állam; éppenséggel pontosan a kivételes állapot az, ami a leginkább megmutatja, hogy a neoliberális kapitalizmusnak mennyire szüksége van arra, hogy politikai hátországgal is rendelkezzen. (Uo. 414.)

9 Lemke: i. m., 23.

10 Donella Meadows et. al.: *The Limits to Growth*. Basic Books, New York, 1972.

faj túlélése. Mindezzel kialakult a biopolitikának egy új jelentése, amely arról szólt, hogy új politikai és társadalmi megközelítésekre van szükség a természetes környezet és az emberiség védelme érdekében. A biopolitika mint az élet globális természeti alapjainak védelme és biztosítása egy másik komponenssel egészült ki, amit Lemke *technokratikus biopolitikának* nevez, hiszen az 1970-es évek nemcsak az ökológiai katasztrófa tudatosulásáról, hanem a biotechnológia robbanásszerű fejlődéséről is szóltak.¹¹ A genetikai és reprodukciós technológiák beláthatatlan alakulása jelentős bioetikai problémákat vet fel, továbbá azt a kérdést, hogy a tudományos fejlődés egyáltalán hogyan kontrollálható és szabályozható. A biológiai és orvosi kutatások és gyakorlati alkalmazásuk ismét elemi erővel bizonyította, hogy mennyire esetleges és törékeny a természet és kultúra közötti határvonal,¹² továbbá állandó dilemmává vált, hogy milyen politikai és jogi eszközrendszerre van szükség ezen demarkációs vonalak biztosításához. Az „élet” tehát – Lemke szerint – kettős értelemben a politikai gondolkodás és cselekvés központi kategóriájává vált az 1970-es évektől: egyrészt az ökológiai válság tudatosította, hogy az emberiség felszámolhatja az élet ökológiai alapját, másrészt a természettudomány tulajdonképpen képlékennyé tette az élet és a halál határait, s ezzel egyúttal bizonytalanná váltak az élet természeti alapjai.¹³ Mindezek okán Lemke úgy véli, hogy az ökológiai biopolitika (amely az élet természeti alapjainak megőrzését, védelmét tűzte ki célul) feloldódott a technokratikus biopolitikában, amelynek éppenséggel célja, hogy kizsákmányolja az élet természeti fundamentumait, és a tudományos, technikai fejlődés révén megváltoztassa a környezetet.

Úgy vélem, hogy a koronavírus-pandémiával előállt és a kivételes hatalomgyakorláshoz kapcsolódó problémahalmaz elemi erővel szegezi korszakunknak a kérdést: demokratizálható-e az ökológiai és klímaválságban a biopolitika, vagy pedig bele kell törődnünk abba, hogy a válságokkal sújtott modern állam autoriter módon vet be kivételes kormányzati eszközöket?

A koronavírus és a „kivételesség új normalitása”

A koronavírusra adott kormányzati reakciók minden eddiginél jobban és globális szinten vetik fel a normalitás felfüggesztésével, a kivételes jogrendek bevezetésével kapcsolatos kérdéseket, problémákat. Agamben,

11 Uo. 26.

12 Uo.

13 Uo. 27.

aki (mint az eddigiekből látható) eddig is óvott a kivételesség állandósításától, a pandémia kitörésekor vetette fel, hogy a kormányzatok aránytalan szigorításokkal reagáltak a koronavírusra, és „ismét nyilvánvalóvá vált az a tendencia, hogy a kivételes állapotot a kormányzás normális paradigmájaként használják”, továbbá nyugtalanítónak nevezte a kollektív pánikhelyzetek esetén kibontakozó félelmi állapotot, amely egyfajta szükségletté vált, és a járvány erre ismét ürügyet szolgáltat.¹⁴ A járványhelyzet európai romlásával és a katasztrófahelyzetek kialakulásával Agamben álláspontját több kritika is érte, ugyanakkor elindult egy fontos vita a kivételes jogrend demokratizálását illetően, és ez kulcsfontosságú lehet a globális ökológiai és klímaválság kapcsán, amelynek egyfajta kísérőjelensége maga a Covid19-pandémia, és amelyben a kivételes kormányzati eszközök ugyancsak kulcsfontosságúak lesznek.

Természetesen a koronavírus okozta pandémiát, annak egészségügyi és társadalmi katasztrófajellegét egy percig sem lehet alábecsülni, ugyanakkor azt is fontos lenne szem előtt tartani, hogy az Agamben által jelzett veszélyek igenis valóságok, és a kivételesség paradigmáját nem szabad magától értetődőnek tekinteni, a kivételes kormányzati eszközök igazolásra szorulnak. Tim Christiaens egyenesen azt vetette fel, hogy a társadalmat meg kell védeni Agamben vírustagadó, de legalábbis a járvány katasztrófális mértékét relativizáló gondolataitól.¹⁵ Kifejtette továbbá, hogy egy ilyen egészségügyi határhelyzetben egyáltalán nem probléma az, hogy mennyire áthatotta manapság a kormányzati rendszereket a „biopolitikai imperatívusz”.¹⁶ Valóban, egy ilyen helyzetben még a „normalitáshoz” képest is felértékelődik a biztonság, ugyanakkor az is kétségtelen, hogy Agamben vészjelzése megfontolandó, hogy a válság idején alkalmazott drákói intézkedések, a szükségállapot a jövőben be fog olvadni a mindennapjainkba, és a vélt „biztonság” érdekében egyre elnyomóbb állami apparátusokat fogadunk majd el. Panagiotis Sotiris utalt arra, hogy Agamben vészjelzése a kivételes állapot biopolitikájának gyakorlattá válásáról igen komoly vitákat váltott ki. Sotiris arra is rámutat, hogy a biopolitika apparátusa mennyire szükséges a kapitalista modernitásba való átmenet megértéséhez, hiszen mindez együtt járt

14 Giorgio Agamben: *The Invention of an Epidemic. Quodlibet*, 2020. február 26. Elérhető angolul: <https://www.journal-psychoanalysis.eu/coronavirus-and-philosophers/>

15 Tim Christiaens: *Must Society be Defended from Agamben? Critical Legal Thinking*, 2020. március 26. <https://criticallegalthinking.com/2020/03/26/must-society-be-defended-from-agamben/>

16 Uo.

az állami beavatkozás és a kényszerítés minden formájának példátlan kiterjesztésével.¹⁷

Sotiris élesen mutat rá témánk kulcsproblémájára, vagyis a biopolitika demokratizálhatóságának dilemmájára, hiszen az autoriter biopolitika sok szempontból hatékony lehet: „A Covid19 világjárvány kezelésének kérdései nyilvánvalóan a biopolitikával kapcsolatos témaköröket vetnek fel. Sok kommentátor szerint Kína azért tudott lépéseket tenni a járvány megfékezésére vagy lassítására, mert a biopolitika autoriter változatát tudta alkalmazni, amely magában foglalta a kiterjesztett karantén és a társadalmi tevékenységekre vonatkozó tilalmak alkalmazását, amit a kínai állam rendelkezésére álló kényszerítő, felügyeleti és megfigyelési intézkedések és technológiák hatalmas arzenálja segített. Egyes kommentátorok még azt is felvetették, hogy mivel a liberális demokráciák nem rendelkeznek ugyanolyan kényszerítő képességgel, vagy többet fektetnek az önkéntes egyéni viselkedésváltoztatásba, nem tudnak ugyanilyen intézkedéseket hozni, és ez gátolhatja a világjárvány kezelésére tett kísérleteket.”¹⁸ Sotiris leegyszerűsítésnek gondolja, hogy mindebben a tekintélyelvű (autoriter) és a racionális egyéni döntésekben bízó liberális politika közötti dilemmák összegződnek, s éppen ezért javasolja annak felvetését, hogy a pandémia alkalmat adhat annak felvetésére, hogy miként létezhet „demokratikus biopolitika”, vagyis olyan kollektív (hatalmi) megoldások, amelyek „ténylegesen segítik a népesség egészségét, beleértve a nagyszabású viselkedésmódosításokat, a kényszerítés és a felügyelet formáinak párhuzamos kiterjesztése nélkül”.¹⁹ Egy globális szükséghelyzetben, akár pandémiáról vagy éppen a ökológiai és klímaválságról legyen is szó, a mozgás korlátozására és a társadalmi távolságtartásra vonatkozó döntések, a környezetet károsító egyéni és kollektív gyakorlatok elkerülése demokratikusan megvitatt kollektív döntések tárgya kell, hogy legyen, és mindezt sokkal hatékonyabban kell működtetni, mint ahogyan azt a liberális demokrácia teszi, s ezzel alapvetően elébe megyünk az olyan vitáknak, hogy vajon az autoriter rendszerek biopolitikája „hatékonyabb-e” válságok idején. Sotiris azzal érvel, hogy csakis egy ilyen demokratikus beágyazottságú és *alulról építkező* biopolitika képes a rendkívüli állapotokban az egyéni félelmeket és „túlélési pánikokat” a társadalmi kohézió irányába elmozdítani és demokratizálni a tudást, amely szükséges ahhoz, hogy ismét kialakuljanak a társadalmak bizalmi hálózatai.

17 Panagiotis Sotiris: Against Agamben: Is a Democratic Biopolitics Possible? *Critical Legal Thinking*, 2020. március 14. <https://criticallegalthinking.com/2020/03/14/against-agamben-is-a-democratic-biopolitics-possible/>

18 Uo.

19 Uo.

Ökológiai biopolitika a 21. században, avagy a globális ökológiai és klímavészhelyzet demokratizálása

Az igen összetett Covid19-válság tehát rámutat arra, hogy alapvetően újra kell gondolnunk a liberális demokráciáknak a globális kapitalizmushoz köthető (ökológiai, társadalmi) válságkezelési gyakorlatát. Úgy vélem, hogy a 21. század első évtizedei rámutattak arra, hogy a „normál állapoton” alapuló környezetvédelmi paradigma (amely leegyszerűsítve a következő: a normál gazdasági, politikai és jogrendszer keretei között, azok zöldülésével kezelhetők a környezetvédelmi problémák, katasztrófák) egészen egyszerűen összeomlott, mivel beköszöntött az ökológiai és klímaválság korszaka.²⁰

Ahhoz, hogy a koronavírus kapcsán felmerült problémákból eredő tapasztalatokat megfelelően alkalmazni tudjuk a globális ökológiai és klímaválság keretében, látni kell az összefüggéseket: Andreas Malm rávilágít arra, hogy a klímaválság és a Covid19-válság közötti leegyszerűsítő összehasonlítás kategóriatévésztésen alapul, olyan, mintha egy háború és egy golyó között vonnánk párhuzamot. Valójában a mostani (éppen aktuális) világjárvány az éghajlati válsággal párhuzamosan futó világméretű tendencia egyik megnyilvánulása, a globális felmelegedéssel párhuzamos globális megbetegedés, amely sok szempontból előfutára egy (Malm megfogalmazása szerint) „krónikus vészhelyzetnek”.²¹ Malmnak egész biztosan igaza van abban, hogy a globális járványok egy szeletét jelentik a klíma- és ökológiai válságnak, azonban az a mód, ahogyan a kormányzatok elkezdtek reagálni a „hatáskörükön kívül eső” válságokra, az mindenképpen agambeni aggodalommal tölthet el bennünket. Álláspontom szerint a „normalitás” már korábban elveszett, visszaállítására már csak azért sincsen mód, mert a globális kapitalizmus és a liberális demokrácia válsága hozta el korunk ökológiai és klímaválságát, amelyek alapjaiban rajzolják át gondolkodásunkat mind a normalitásról, mind pedig a kivételes állapotról. Michael Head élesen mutat rá, hogy a kormányzatok által átvett kivételes rendelkezések jogi, félig jogi, jogon kívüli vagy éppen jogellenes keretrendszerben íróják felül vagy éppen függesztik fel a hagyományos jogrendet, mindezzel alapjaiban írják felül az alapvető alkotmányos jogokat és demokratikus

20 Antal: Az ökológiai és klímaválság univerzális bináris kódja. Id. kiad. 88.

21 Andreas Malm: *Corona, Climate, Chronic Emergency. War Communism in the Twenty-First Century*. Verso, London, 2020.

szabályokat.²² Ez a korszak pedig jóval a koronavírus előtt beköszönött Magyarországon is, és persze a pandémia alaposan felpörgette a folyamatokat: lényegében 2015 óta hatályban a tömeges bevándorlás okozta válsághelyzet, amelyet 2021 második feléig kilenc alkalommal hosszabbított meg a kormányzat; erre jött a járvány három hullámához igazodó felhatalmazási törvények rendszere, amelyek alapján a kormány rendelettel hirdette ki a koronavírussal összefüggő vészhelyzetet (a negyedik hullám esetén már önálló felhatalmazási törvényt sem találunk); végül ehhez jött a 2020-ban néhány hónapig hatályban lévő egészségügyi válsághelyzet.²³

A koronavírusra és a globális ökológiai és klímaválságra adható kormányzati reakciók abban mindenképpen hasonlóak, hogy szemmel láthatóan kialakulóban van egyfajta autoriter válaszreakció, amely a kivételes kormányzás és rendkívüli jogrend eszközeit minden demokratikus kontroll nélkül alkalmazza. Ezzel az autoriter biopolitikával szemben megjelent egy gyakorlati ellensúly, az ökológiai biopolitika elképzelése ölt ugyanis testet a *klímavészhelyzet* (climate emergency) koncepciójában, amelynek immáron mind elméleti, mind gyakorlati megnyilvánulása is van.

Joel Wainwright és Geoff Mann éppen azt próbálták vázolni *Climate Leviathan. A Political Theory of Our Planetary Future* című könyvükben, hogy a kivételes állapot hogyan kínálhat kiutat a globális válságokból. A szerzőpáros szintén Agambenre, Carl Schmittre és Walter Benjaminra építi fel elméletét; kiindulópontjuk, hogy az ökológiai krízissel sokáig nem törődött a kivételes állapot elmélete, holott a kivételes kormányzás biztonsági paradigmája egyre inkább érinti az egész bolygót.²⁴ Wainwright és Mann „klímaleviatán” elnevezésű és utópikus elemzési keretrendszere arra vonatkozik, hogy a politikai szuverenitás különféle lehetőségeit és az ökológiai katasztrófa globális súlyát tekintve milyen lehetséges foratókönyvek kínálkoznak. Wainwright és Mann hobbesiánus alapokon (nem a „mindenki háborúja mindenki ellen” értelemben, hanem abban a tekintetben, hogy hogyan lehet megalapozni egy jövőben létező szuverén kormányzati hatalmat) vázolják fel elképzelésüket, amelynek kiindulópontja, hogy a kapitalista társadalmak alkalmazkodni tudnak a klímaváltozáshoz, és a kapitalista társadalmi viszonyok védelme a világot az általuk klímaleviatánnak nevezett

22 Michael Head: *Emergency Powers in Theory and Practice. The Long Shadow of Carl Schmitt*. Routledge Taylor & Francis, London – New York, 2017, 3.

23 Antal: *The Climate and Ecological Emergency in the Era of a State of Exceptions*. Id. kiad.

24 Joel Wainwright – Geoff Mann: *Climate Leviathan. A Political Theory of Our Planetary Future*. Verso, London – New York, 2018, 4.

forgatókönyv felé mozdítja el. Ez egy olyan adaptációs projekt, amelynek keretében a kapitalista elitek stabilizálják pozícióikat a globális válságok közepette.²⁵ Ez a forgatókönyv azzal számol, hogy a globális ökológiai kihívásokra reakcióként a nemzetállami szuverenitások felett létrejön egy olyan entitás, amely nem feltétlenül egyetlen személy, hanem egy olyan hatalmi szereplő, aki a rendkívüli eszközöket is képes bevetni a földi élet megvédése érdekében (akár annak eldöntése is idetartozhat, hogy kiket és miket kell feláldozni a cél érdekében), ezért szuverenitása az egész bolygóra kiterjed (*planetary sovereignty*): cselekvőképes az egész Földön, és a földi élet védelmében jár el.²⁶ Wainwright és Mann koncepciójának tehát a lényege, hogy a klímaleviatán, mint potenciális és legfőbb szuverén, az egész bolygóra bevezetheti a kivételes állapotot, és ennek keretében alapvető kérdésekről – ki mennyi emissziós kerettel rendelkezik – dönthet.

A klíma-, illetve ökológiai vészhelyzet gyakorlati és társadalmi mozgalmakhoz kapcsolódó igénye abból táplálkozik, hogy rég túl vagyunk azon az időn, amikor a klíma- és ökológiai válságot a fennálló gazdasági, társadalmi, politikai rendszerek keretei között kezelni tudtuk volna, emiatt szükség van rendkívüli intézkedésekre – tulajdonképpen egy globális kivételes állapot bevezetésére. Mindez pedig a nemzetállami kormányok és a világ összes politikai rendszere cselekvését követeli meg. Az ügyet az *Extinction Rebellion* (ER) és a *Fridays for Future* új ökológiai és klímamozgalmak felfutása tette globális követeléssé.²⁷ Az utóbbi években számos város (többek között London, Los Angeles, Manchester,

25 Uo. 15.

26 Uo. 15, 28.

27 2018 májusában jött létre az Egyesült Királyságban az Extinction Rebellion (ER) társadalmi-politikai mozgalom, amelynek fő célja, hogy erőszakmentes direkt akciókkal ellenállási hullámot és tiltakozást indítson el a klímakatasztrófa, a biodiverzitás és az ökológiai rendszerek összeomlása, valamint számos állat- és az emberi faj potenciális kihalása kapcsán. Az ER egyik fő követelése ezért az, hogy a kormányok nézzenek szembe az igazsággal, és hozzák azt az emberek tudomására, deklarálják a klíma- és ökológiai vészhelyzetet, és dolgozzanak együtt a lehető legszélesebb közegben a válság megoldásán. 2019 áprilisában elfoglalták London meghatározó köztereit, hogy felhívják ügyükre a nyilvánosság figyelmét. Mindez annyira átütő erejűnek bizonyult, hogy a világ számos pontján jöttek létre ER-szerveződések, és vittek véghez hasonló akciókat. Az ER mellett a klímaválságra hívja fel a figyelmet – és ugyancsak globális mozgalommá kezd válni – a Fridays for Future (FFF), amelyet a svéd diáklány, Greta Thunberg indított el. A mozgalom azért tudott erős hatást gyakorolni, mert a legfiatalabbakat vontta be a globális túlélésért folytatott küzdelembe, akik demonstratív módon, pénteken iskola helyett az ökológiai és klímaválságra hívják fel a figyelmet. Mind a két szerveződés Magyarországon is jelen van immár, és rendszeresen szervez akciókat.

Vancouver, Bazel, Konstanz, Budapest) deklarálta saját területére a klímavészhelyzetet. A világszerte az ökológiai és klímakatasztrófa ellen kampányoló aktivisták azonban ennél is komolyabb hatást értek el, hiszen 2019. április 28-án a skót, majd 2019. május 1-jén a walesi kormányzatok (illetve parlamentek) deklarálták a klímavészhelyzetet. Ugyancsak május 1-jén a brit parlament (szavazás nélkül) jóváhagyta a klímavészhelyzetről szóló javaslatot; a döntésnek jelentős hatása volt a nyilvánosságban, de jogilag nem kötelezi a brit kormányzatot. A klíma- és ökológiai válság tehát igen szoros kapcsolatban van a kivételes állapottal: egyrészt magát a válságot az a politikai, gazdasági és társadalmi rendszer okozta a globális kapitalizmus keretében, amely előszeretettel alkalmazza a kivételes kormányzás megoldásait, másrészt pedig a koncepció mögött az a megközelítés áll, hogy a kivételes állapot valamiféle megoldás lehet a kialakult válságra.

A globális klíma- és az ökológiai válság kapcsán bevezethető és elméleti szempontok szerint megtervezhető kivételes állapot létezése rávilágít arra, hogy – legalábbis a 21. század első felében – egyáltalán nem fogunk megszabadulni a kivételes állapottól, sőt, éppenséggel a kivételes állapot valamiféle megoldást is jelenthet a katasztrófára, ugyanakkor mindez a demokrácia valódi kiépítésével, egy ökológiai biopolitikai megközelítést feltételező keretben valósulhat meg. A demokráciát ugyanis egyszerre fenyegeti a globális ökológiai és klímaválság és az új autoriter rendszerek kiépülése, de talán leginkább az, hogy ezek az autoriter rendszerek kegyetlen és a társadalmakban lévő egyéni és kollektív félelmekre, paranoiákra rájátszó válaszokat adnak a klímaválságra. Az ökológiai biopolitika kidolgozását azért tartom nélkülözhetetlennek, mert ezen alternatíva nélkül a kivételes kormányzáshoz és rendkívüli jogrendhez kapcsolódó eszközrendszerek a 21. századi autokráciák eszköztárába kerülnek majd át. Mindezek miatt korszakunk legfontosabb kihívása az, hogy a klímavészhelyzetet a humanizmus szempontjai mentén demokratizáljuk. R. S. Deese felvázolja a demokratizálás kapcsán már megfogalmazódott elképzeléseket: „A 21. század elejétől kezdve a globális demokrácia megteremtésének hívei általában három nagy megközelítés valamelyikéhez vonzódnak. Az első megközelítés a nemzeti kormányok megkerülése és egy újfajta globális államberendezkedés létrehozása, a nemzeti vezetők helyett a helyi vezetők összefogásával. A második a demokráciák politikai uniójának létrehozását jelenti, amely a demokratikus föderalizmus előnyeit példáná, és feltehetően új demokráciákat vonzana a soraiba. A harmadik megközelítés a meglévő globális intézmények demokratizálását foglalja magában, mint például az Egyesült Nemzetek Szervezetét. Miközben a globális demokrácia kiépítésének lehetséges módszereit vizsgáljuk, el

kell ismernünk, hogy csak az idő fogja megmondani, hogy ezek közül melyik kínál majd járható utat.”²⁸

Álláspontom szerint az ökológiai biopolitika útja csakis az lehet, hogy létrehozunk a világtörténelemben először egy, a nemzetállami kereteket meghaladó, akár az egész bolygóra kiterjedő, a jogrendszerek által elismert új rendkívüli állapotot, vagyis a globális klímavészhelyzetet. Walter Benjamin szerint ugyanis: „Az elnyomottak tradíciója arra tanít, hogy a »kivételes állapot«, amelyben élünk, a dolgok rendje szerint való. El kell jutnunk a történelem ennek megfelelő fogalmához. Akkor világosan látjuk majd, hogy mi a feladatunk: kiváltani az igazi kivételes állapotot.”²⁹ A kérdés az, hogy tudunk-e tanulni az autoriter rendszerek által alkalmazott kivételes állapotok szörnyűségeiből, és ehhez képest tudunk-e radikális ökológiai alternatívát nyújtani.

28 Richard Samuel Deese: *Climate Change and the Future of Democracy*. Springer. 2019, 141.

29 Walter Benjamin: A történelem fogalmáról. VIII. tézis. In *Uó: Angelus Novus. Értekezések, kísérletek, bírálatok*. Magyar Helikon, 1980, 965–966. (A fordítás módosítva.)